

3943

مثنوی

پس چہ باید کرد اے اقوام شرق

اقبال

۱۹۳۶ء

LIBRARY-2002

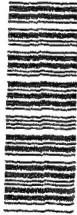
۱۰
۲۱

مثنوی

چہ بایکروائے اقوام شرق

اقبال

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE721

۱۹۳۶ء

CHECKED 1996-97

اشاعتِ اوّل : ۲ ہزار
کاپی سرائٹ

فہرست مضامین

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۲	بخوانندہ کتاب	۱
۵	تہنید	۲
۹	خطاب بہ مہر عالم کتاب	۳
۱۲	حکمتِ کلیبی	۴
۱۶	حکمتِ فرعون	۵
۱۹	لا الہ الا اللہ	۶
۲۳	فقتہ	۷
۲۲	مردِ حُر	۸
۳۶	در اسرارِ شریعت	۹
۴۳	اشکِ چند برافتراقِ ہندیاں	۱۰
۴۶	سیاستِ حاضرہ	۱۱
۵۱	حرفِ چند با اُمّتِ عربیہ	۱۲
۵۶	پس چہ باید کرد اے اقوامِ شرق	۱۳
۶۲	در حضورِ رسالت مآب	۱۴

بخوانند کتاب

سپاه تازه بر انگیزم از ولایت عشق
 که در حرم خطر از بغاوت خرد است
 زمانه هیچ نداند حقیقت او را
 جنون قیامت که نوزول بقامت خرد است
 بآن مقام رسیدم چو در برش کردم
 طواف بام و درین سعادت خرد است
 گمان مبر که خرد را حساب و میزان نیست
 نگاه بسنده مومن قیامت خرد است

بسم اللہ الرحمن الرحیم

تمتہ

پیرِ رمی مرشد روشن ضمیر	کارِ روان عشقِ مستی را امیر
منزلش ہر تر زماہ و آفتاب	خیمہ را از کمکشاں ساز و طناب
نورِ قرآن در میانِ سینہ اش	جامِ حم شرمنده از آئینہ اش
از نئے آں نے نوازِ پاک زاد	باز شورے در نہادِ من قنناد
گفت جہاں با محرمِ اسرار شد	خاور از خوابِ گراں بیدار شد
جذبہ ہائے تازہ اور ادا دہاند	بند ہائے کمنہ را بکشتادہ اند
جز تو اے دانائے اسرارِ فرنگ	کس نگوشت در نازِ فرنگ
باش مانندِ خلیل اللہ مست	ہر کمن بت خانہ را بای شکست

کَمَ نَظَرِ اِیْنَ جَنبِ رَا گوید جنوں	اُمّتِ ناس را زندگی جذبِ دروں
بے جنوں ذوقِ نول کارے نہ کرد	بیچ قوسے زیرِ چرخ لا جورد
گر نذر دایں و جوهر کافر است	مومن از عزم و توکل تاباں است
از نگاہش عالمے زیر و زبر	خیر را او بازمی داند ز شر
در گریبانِش هزاران رستخیز	کو ہزار از ضربتِ او ریز ریز
کھنگی را از تماشا بردہ	تنامے از بیخسانہ من خورہ
در میان رنگ پاک از رنگ باش	در چمن زمی مثل بوستور و فاش
دین او جو حُجَّتِ غیر اللہ نیست	عصر تو از رمزِ جان آگاہ نیست
فکرِ او بر آب و گل پیچیدہ است	فلسفی ایں رہ نم کہ فہمیدہ است
پس ندید الا کہ بود و سخن و زرد	دیدہ از قنديلِ دل روشن نکرد

اے خوش آں مردے کہ دل بالکس نہاد

بند غیر اللہ را از پاکشاد

سرسیری را نہ فہمدا ویش جہز بہ شیراں کم بگو اسرار خویش

با حریف سفلہ نتواں خوردے گرچہ باشد پادشاہِ روم مے

یوسف مارا اگر گر گے برد بہ کہ مردے ناکسے او را خرد

اہل دنیا بے تخمیل بے قیاس بوریا با فانِ اطلس ناشناس

اعجمی مردے چہ خوش شعرے سرود سوز و آذنا شیر او جاں در وجود

”نالہ عاشق بگویش مردم دنیا

بانگِ مسلمانِ و دیارِ فرنگ است“

معنی دین و سیاست بازگوے اہل حق را زینِ و حکمت بازگوے

’غم خوردن ان غم افزایں مخور (روی) زانکه عاقل غم خورد و کدک شکر
خرفه خود بار است بردوش فقیر چوں صبا جز بوی گل سماں بگیر

قلزمی؟ بادشت و دیریم ستیز
شب منی؟ خود را به گلبرگے بریز

سُرخ بر مرقی پوشیده نیست روح مومن هیچ میدانی که حسیت
قطره شبنم که از ذوق نمود عقده خود را بدست خود کشود
از خودی اندر نمیخود نشست رخت خویش از خلوت افلاک بست
رخ سوئے دیبای بے پایان نکرد خوشتن را در صدف پنهان نکرد

اندر آغوش سحر یک دم تنید
تا بکام غنچه نورس حکید

خطاب بہ مہرِ عالمِ کتاب

اے امیرِ خاور اے مہرِ نیر	می کنی ہر ذرہ را روشن ضمیر
از تو ایں سوز و سرور اندر وجود	از تو ہر پوشیدہ را ذوق نمود
می رود روشن تر از دستِ کلیم	زود برقِ رزین تو در جوئے سیم
پر تو تو ماہ را مہتاب داد	لعل را اندر دلِ سنگ آب داد
لالہ را سوزِ دروں از فیض تست	درِ رگِ او موجِ خون از فیض تست
نرگساں صد پرده را بر می ورد	تا نصیبِ از شعاعِ تو برود
خوش بیا جمیع مرا و آوردہ	ہر شجر را نخلِ سینا کردہ

زگساں : مزید علیہ زگس

تو فروغِ صبح و من پایانِ روز	در خمیرِ من چسپا غے برفروز
تیرہ خالم را سراپا نور کن	در تجلیِ ہائے خود ستور کن
تا بروز آرم شبِ افکارِ شرق	برفروزم سینہٴ احرا از شرق
از نوائے پختہ سازم خام را	گر و شش دیگر دہم ایام را
فکرِ شرق آزاد گرد و از فرنگ	از سرو و من بگیرد آب و رنگ
زندگی از گرمیِ ذکر است و بس	حریت از عفتِ فکر است و بس
چوں شود اندیشہٴ قوئے ضراب	ناسرہ گردد بدستش سیمِ ناب
میرد اندر سینہٴ اش قلبِ سلیم	در نگاہ او کج آید مستقیم
بر کراں از ضربِ کائنات	چشمِ او اندر سکونِ ہند حیات

ناسرہ: کھوٹی

موج از دریا ش کم گرد بلند
 گوهر او چون خرف ناهمبند
 پس خستین بایش تطہیر کر
 بعد از ان آساں شود تعمیر کر

تطہیر: پاک کرنا

حکمتِ کلیمی

پشتِ پا بر حکمِ سلطان می زند	تا نبوتِ حکم حق عجب اری کند
غیرت او بر نتابد حکم غیر	در نگاهش قصرِ سلطان کهنه ویر
تازه غوغائے دهر ایام را	پخته سازد صحبتش هر خام را
تا نبفتد مرو حق دین بر کس	درس او اندلس باقی هموس
در کفِ خاک از دم او جان پاک	از نغم او آتش اندر شاربِ تاک
فطره الله را نگهبان است او	معنی جبریل و قرآن است او
از ضمیرش امتی آید برون	حکمتش بر تر ز عقل و وفون

پشتِ پا زدن : طعنه کشیدن

حکمرانی بے نیاز از تخت و تاج	بے کلاه و بے سپاہ و بے خراج
از نگاہش فرو دین نیز و زوے	دُر و ہر تخم تلخ تر گردد و زے
اندر آہ صبح گاہ و حیات	تازہ از صبح نمودش کائنات
بحر و براز و رطوبت و فاش خراب	دزد گاہ او سپایم انقلاب
و بس الاخوف علیہم می دهد	تا دلے در سینہ آدم نہد
عزم و تسلیم و رضا آموزدش	در جہاں مثل چراغ افروزدش
من نمیدانم چه افسوس می کند	روح را در تن دگرگوں می کند
صحبت او ہر حرف را در کند	حکمت او ہر تہی را پر کند

الْاِخْوَفُ عَلَيْهِمْ: تلخیص بآیہ قرآنی الْاِخْوَفُ عَلَيْهِمْ وَ الْاِھْمُ

يَخْزَنُونَ یعنی مومن خوف و غم سے پاک ہیں۔

بندہ در ماندہ را گوید کہ خیز	ہر کس کہ محسوب در کن رہیز
مرد حق! افسونِ این دیر کس	از دو حرفِ دلیلا علی شکن
فقر خواہی از تہیستی منال	عافیت در حال نے در جاہ مال
صدق و اخلاص نیاز و سوز و درد	نے زرو سیم و قماش سرخ و زرد
بگذر از کاؤں کے اے زندہ مرد	طوفِ خود کن گردِ ایوانے مگرد
از مقامِ خویش دور افتادم	گر گسی کم کن کہ شاہیں زادم
مرغک اندر شاخسارِ بوستان	بر مرادِ خویش بند و آشتیاں
تو کہ داری فکرِ تِ گروں مسیر	خویش را از مرغکے کمتر بگیر
دیگر این نہ آسمان تعمیر کن	بر مرادِ خود جہاں تعمیر کن
چوں فنا اندر رضا ئے حق شود	بندہ مومن قضا ئے حق شود

چار سوے بافضائے نیلگوں	از خمیر پاکِ او آید برون
در رضائے حق فنا شو چوں سلف	گوهر خود را برون آرد از صف
در ظلامِ این جهان سنگِ خشت	چشم خود روشن کن از نورِ شرت
تانه گیری از جلالِ حق نصیب	هم نیایی از جمالِ حق نصیب
ابتدائے عشقِ مستی قاهری است	انتهائے عشقِ مستی و بستی است
مرد مومن از کمالاتِ وجود	او وجودِ غیب را و ہر شے نمود

گر بگیرد سوز و تاب از لاله

جز بکام او نہ گردد ہر دمہ

حکمتِ فرعونٰی

حکمتِ اربابِ کیں را ہم بدایاں	حکمتِ اربابِ دینِ کرم عیال
مکر و فن؟ تخریبِ جانِ تعمیرِ تن!	حکمتِ اربابِ کیں مکرِ ستِ فن
از مستِ شوقِ دور افتادہ	حکمتِ از بندِ دینِ آزادہ
تا بکامِ خواجہ اندیشہِ غلام!	مکتبِ از تدبیرِ او گیر و نظام
بر مرادِ او کند تجددِ دیدِ دین	شیخِ نکتِ با حدیثِ دلنشین
کسِ حریفش نیست جز چوپِ کلیم	از دمِ او وحدتِ قومِ دو نیم
کارِ او تخریبِ خودِ تعمیرِ غیر	وائے قومِ کشتہ تدبیرِ غیر
از وجودِ خودِ نگرود با خبر!	می شود در علم و فن صاحبِ نظر

نقشِ حق را از نگینِ خود ستر و	در ضمیرش آرزو ہا زاد و مُرد
بے نصیب آمد زاولا و غیور	جہاں بہ تن چو مردہ در خاکِ گور
از حیا بیگانہ پیرانِ کهن	نوجواناں چوں زنانِ مشغولِ تن
در دلِ شاہ آرزو ہا بے ثبات	مردہ ز ایند از بطونِ اُتھات
دخترانِ او بزلِ لبِ خود اسیر	شوخی چشم و خود نما و خروہ گیر
ساختہ، پرداختہ، دل باختہ	ابرواں مثلِ دو تیغِ آختہ
ساعِدِ سیمینِ شاہِ عیشِ نظر	سینہ ماہی بہ موجِ اندرِ نگر
ملتے خاکِ تر او بے شرر	صبحِ اوازِ شامِ او تارِ یکِ تر
ہر زماں اندر تلاشِ ساز و برگ	کارِ او فکرِ معاشِ و ترسِ مرگ

اُتھات : جمع اتم ، مادر

بطون : جمع بطن ، پیٹ

منعمان او بخیل و عیش و دست	غافل از مغراند و اندر بند پست
توت فسرماں روا معبود او	در زیران دین و ایمان سود او
از حد امروز خود بیرون نجست	روزگارش نقش یک فردانه بست
از نیاکان دفترے اندر بغل	الاماں از گفته ہائے بے عمل
دین او عہد وفا بستن بغیر	یعنی از خشتِ حرم تعمیر ویر

آہ قومے دل زرق پر داختم

مرد و مرگ خویش را شناختم

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

نکته می گویم از مردانِ حال	امتنان را لا جلال الا جمال
لا والا احتساب کائنات	لا والا فتح باب کائنات
هر دو تقدیر جهان کاف و نون	حرکت از لا زاید از الاسکون
تانه رمز لا الی آید بدست	بند غیر الله را نتوان شکست
در جهان آغاز کار از حرف لا است	این نخستین منزل مَرود خداست
ملته که سوز او یک دم پدید	از گل خود خویش را باز آفرید
پیش غیر الله لا گفتن حیات	تازه از هنگامه او کائنات
از جنونش هر گریبان چاک نیست	در خور این شعله هر خاشاک نیست

جذبہ او در دل یک زندہ مرو می کند صدرہ نشین لارہ نورد
 بندہ را با خواجہ خواہی در ستیز؟ تخم لا در مشت خاک او بریز
 ہر کراہیں سوز باشد در جگر ہوش از ہول قیامت بیشتر
 لا مقام ضرب ہائے پے پے این غور عد است نے آواز نے

ضرب او ہر بود را ساز و نبود

تا بروں آئی ز گرداب وجود

باتومی گویم ز ایام عرب تا بدانی پختہ و خام عرب
 ریز ریز از ضرب اولات منات در جہات آزاد از بندہ جہات
 ہر قبائے کہنہ چاک از دست او قیصر و کسری ہلاک از دست او

غور عد: بجلی کی کولک

گاہ دشت از برق و بارانش بدرد	گاہ بحر از زور طوفانش بدرد
عالی در آتش او مثل خس	ایں ہمہ ہنگامہ لا بود و بس
اندیس و بکین سپہم تنید	تا بجای تازہ آمد پدید
بانگ تن از صبح نیز بہائے اوست	ہر چہ بہت از تخم ریز بہائے اوست
اینکہ شمع لاله روشن کردہ اند	از کنار بجوئے او آوردہ اند

لوح دل از نقش غیر اللہ شست

از کف خاکش موصد ہنگامہ ست

ہم چنان بینی کہ درد و فرنگ	بندگی با خواجگی آمد بجنگ
روس را قلب و جگر گردید خون	از ضمیرش حرف لا آمد برون
آں نظام کہنہ را بر ہم زد است	تیز نیشے بر برگ عالم زد است

کردہ ام اندر مقاماتش نگہ
 لا سلاطین، لا کلیسا، لا الہ
 فکر او ترسند باو لا بماند
 مرکب خود را سوئے الا نراند
 آیدش روزے کہ از زویر جنوں
 خویش را زین تند باد آرد بڑوں
 در مقام لا نیا ساید حیات
 سوئے الا می خرامد کائنات
 لا والا ساز و برگ امتاں
 نفی بے اثبات مرگ امتاں
 در محبت پختہ کے گرد و خلیل
 تنانگہ دولا سوئے الا ولیل
 اے کہ اندر حجرہ ہا سازی سخن
 نعرۂ لا پیش نمودے بزن
 ایں کہ می بینی نیز ز باد و جو
 از جلال لا الہ آگاہ شو

ہر کہ اندر دست او شمشیر است

جملہ موجودات را فرمانرواست

دلیل : راہ نما

فقر

چہیت فقرے بندگان آب و گل یک نگاہِ راہ میں ایک زندہ دل
 فقر کا رخسارِ اسنجیدن است برد و حرفِ لا الہ الا محمدین است
 فقر خیر گیر با نانِ شعیب بستہ فقر اکِ او سلطانِ مسیر
 فقر ذوق و شوق و تسلیمِ رضا است ما امینیم ایں متاعِ مصطفیٰ است
 فقر برکتر و بیاں شجوں زند بر نو اہلسِ جہاں شجوں زند
 بر مقامِ دیگر انداز و ترا از زجاجِ الماس می ساز و ترا
 برگ و سازِ او قرآنِ عظیم مردِ درویشی نہ گنجِ در گیم

نوٹس : جمع ناموس، مراد قدرت کی پوشیدہ قوتوں سے ہے۔

گر چہ اندر بنم کم گوید سخن	یک دم او گری صد اغمن
بے پراں را ذوق پروا نہ ہد	پشہ را تمکین شہباز نہ ہد
باسلاطین رفتہ مرد فقیر	از شکوہ بوریا لرزد سریر
انجنوں می افگند ہوئے بہر	وارماند خلق را از جبر و تہر
می نگیرد جسد باں صحرا مقام	کاند روشاہیں گریزد از حمام
قلب اورا قوت از جذب سلوک	پیش سلطان نعرہ اولاملوک
آتش ماسوز ناک از خاک او	شعلہ ترسد از رخ و خاشاک او
برہفت ملتے اندر نہر د	تا درو باقیست یک درویش مرد
آبروئے مارا استغنائے اوست	سوز مارا از شوق بے پشائے اوست
خویشین را اندرایں آئینہ بین	تا ترا بخشد سلطان مبین

حکمتِ دینِ دل نوازی پائے فقر
قوتِ دینِ بے نیازی پائے فقر

مومنوں کی گفتگوں سلطان ہیں	مسجد میں ایسے ہمہ روئے زمین
الاماں از گردشِ نہ آسماں	مسجدِ مومن بدستِ دیگران
سخت کوشد بندہ پاکیزہ کیش	تا بگیرد مسجدِ مولائے خویش
اے کہ از ترکِ جہاں گوئی مگو	ترکِ ایں دیر کہن تسخیر او
راکش بودن از وراستن است	از مقامِ آب و گل جستن است
صبیحِ مومن این جهانِ آب و گل	باز را گوئی کہ صبحِ خود بھل

مسجدِ مومن ایں الخ: تلمیح ہے حضور رسالتِ مآب کی ایک مشہور حدیث
کی طرف جس میں ارشاد ہے کہ تمام روئے زمین میری مسجد ہے۔

حل نہ راہیں معنی مشکل مرا شاہیں از افلاک بگمیزد چرا
وائے آں شاہیں کہ شاہینی نکرد مرغے از چنگ او نامد بدرد

در کنامے ماند زار و سرنگوں

پر نہ زد اندر فضائے نیلگوں

فقر قرآن احتساب ہست بود نے رہا بستی فقر و سرود

فقر مومن چسیت؟ تسخیرِ جہات بندہ از تاثیر او مولا صفات

فقر کا فخر خلوتِ دشت و راست فقر مومن لرزہ بحر و براست!

زندگی آں را سکون غار و کوہ زندگی ایں را زمرگ باشکوہ!

آں خدا را جستن از ترکِ بدن ایں خودی را برفسانِ حقِ زدن

آں خودی را کشتن و اسوختن ایں خودی را چوں چراغِ افروختن

کنام : باز کے رہنے کی جگہ

فقر چوں عریاں شود زیرِ سپهر از نہیب او بلرزد ماہ و مہر

فقرِ عریاں گرمی بدرِ خمین فقرِ عریاں بانگِ تکبیرِ حسینؑ

فقر را تا ذوقِ سریانی نماند

آں جلال اندرِ مسلمانی نماند

وائے ماے وائے ایں دیرِ کین تیغِ لادِ کف نہ تو داری نہ من

دل ز غیرِ اللہ بہ پروانے جواں ایں جہاں کہ نہ در بازے جواں

تا کجا بے غیرتِ دینِ نستین اے مسلمانِ مُردنِ است ایں نستین

مرد حق باز آفریند خویش را جز بہ نورِ حق نہ بیند خویش را

بر عیارِ مصطفیٰ خود را زند

تا جہانے دیگرے پیدا کند

آہ زان قومے کہ از پا برفتاد	میر و سلطان زاد و درویشے نژاد
داستان او پیش از من کہ من	چوں بگویم آنچه ناید در سخن
در گلویم گر یہ ہاگرد گرہ	این قیامت اندرونِ سہینہ بہ!
مسلم این کشور از خود نا امید	عمر باشد با خدا مردے ندید
لاجرم از قوت میں بظن است	کاروانِ خویش را خود ہزن است
از سہ قرن این انتِ خواہ زبوں	زندہ بے سوز و سوز راندوں
پست فکر و دواں نہاد و کور ذوق	مکتب و ملائے او محروم شوق
زشتی اندیشہ او را خوار کرد	افتراق او را خود بیزار کرد
تا نداند از مقام و منزلش	مرد ذوق انقلاب اندر و ش

قرن : صدی

افتراق : پراگندگی

طبع او بے صحبتِ مردِ خیر خستہ و افسردہ و حق ناپذیر
 بندہٴ رد کردہٴ مولا است او مفلس و تلاشِ بے پڑا است او
 نے بکفِ مالے کہ سلطانے برد نے بدلِ نورے کہ شیطانے برد
 شیخ او کُردِ فرنگی را مرید گر چہ گوید از مقامِ بایزید
 گفت میں را رونقِ از محکومی است زندگانی از خودی محرومی است

دولتِ اغیار را رحمتِ شمر د

رقصِ ہاگردِ کلیسا کرد و مُرد

اے تہی از ذوقِ شوقِ مسوز و درد می شناسی عصرِ بابا چہ کرد!
 عصرِ ما مارا ز ما بیگانہٴ کرد از جمالِ مصطفیٰ بیگانہٴ کرد

نُرد: انگریزی لفظ لارڈ کا مفرد

سوزِ اوتا از میانِ سینہ رفت	جوہرِ آئینہ از آئینہ رفت
باطنِ این عصر را شناختی	دادِ اولِ خویش را در باختی
تا دماغِ تو به پیکش فتاد	آرزوئے زندہ در دلِ نژاد
احتسابِ خویش کن از خود مرو	یک دودم از غیرِ خود بیگانه شو
تا کجا این خوف و سواسِ بہر اس	اندر این کشور مقامِ خوشناس
ایں چمنِ دار و بے شاخِ بلند	برنگوں شاخِ آشیانِ خود مہند
نغمہ داری در گلو اے بے خبر	جنسِ خود شناس و باز اغاں پیر
خوشتنِ راتِ نیرِ شمشیرِ دہ	باز خود را در کفِ تقدیرِ دہ
اندر ونِ تستِ سیلِ بے پناہ	پیشِ او کوہِ گراں مانندِ گاہ

داد اول الخ یعنی تو نے اپنے آپ کو پہلے ہی واؤ میں ہار دیا۔

سبیلِ راتمکین زنا آسودن است یک نفس آسودنش نابودن است
 من نہ ملا، نے فقیرِ نکتہ ور نے مرا از فقر و درویشی خبر
 در رہِ دین تیز بین و سست گام پنختہ من خام و کارم ناتمام
 تادل پر اضطرابم دادہ اند یک گرہ از صد گرہ بکشادہ اند

از تب و تابم نصیبِ خود بگیر

بعد ازین ناید چو من مردِ فقیر

تمکین : وقار، شان و شوکت

مردِ حُر

مردِ حُر محکم زورِ دِلِ لا تخف	ما بیدار سرِ مجیب، او سرِ کف
مردِ حُر از لالہ روشن ضمیر	می نہ گرد بندہ سلطانِ میر
مردِ حُر چوں اشتراکِ بائے برد	مردِ حُر بارے برد خارے خورد
پائے خورا آں چناں محکم نہند	نبضِ رہ از سوزِ او برمی جہد
جانِ او پایندہ تر گرد و ز موت	بانگِ تکبیرش برس از حرفِ صوت
ہر کہ سنگِ راہ را داند ز جاج	گیر و آں درویش از سلطانِ خراج
گر می طبع تو از صہبائے اوست	جوئے تو پرودہ دریا ئے اوست

لا تخف: تبلیغِ آیہ قرآنی کی طرف یعنی خوف نہ کر۔

پادشاہاں در قباہائے حریر	زرد رواز سہم آن عرباں فقیر
سردیں مارا خبر اورا نظر	اور درون خانہ ما بیرون در
ما کلیسا دوست با مسجد فروش!	اور دستِ مصطفیٰ پیمانہ نوش
نہ منہاں را بندوئے ساغر بست	ما تہی پیمانہ او مست الست
چہرہ گل از ہم او اسرار است	ز آتش ما و دوا روشن تر است!
دار داند رسیںہ تکبیر اُمم	در جبین او ست تقدیر اُمم
قبلہ ما کہ کلیسا گاہ دیر	او نخواہد رقیٰ خویش از دستِ غیر
ما ہمہ عبد فرنگ و عبودہ	او نہ گنج در جہان رنگ و بو
صبح و شام ما بہ فکر ساز و برگ	آخر ما چیست؟ تلخیائے مرگ!
در جہان بے ثبات اورا ثبات	مرگ اورا از مقاماتِ حیات!

اہل دل از صحبت ماضحل	گل ز فیض صحبتش دارے دل
کار ما وابستہ تخمین وطن	اوہمہ کردار و کم گوید سخن
ماگدایاں کو چہ کرد و فاقہ مست	فقر از اول الہی تیغی بدست
ما پیر کا ہے اسیر گرد باد	ضرش از کوہ گراں جوئے کشاد
محرم او شو ز ما بیگانہ شو	خانہ ویراں باش صاحب خانہ شو
شکوہ کم کن از سپہر گرد گرد	زندہ شواز صحبت آں زندہ مرد
صحبت از علم کتابی خوش تر است	صحبت مردان حُر آدم گراست
مردِ حُر دریائے ژرف بے کراں	آب گیر از بحر و نے از ناوداں
سینہ ایں مرد می جو شد چو دیگ	پیش او کوہ گراں یک تودہ ریگ

ناوداں : پر نالہ

ژرف : عمیق، گہرا

روزِ صلح آں برگ و ساز انجمن ہم چو بادِ فرویں اندچمن
 روزِ کیس آں محرمِ تقدیرِ خویش گو رِ خود می کند از شمشیرِ خویش!
 اے سرتِ گرم گریز از ما پوتیر دامن او گیر و بے تابا نہ گیر
 می نہ روید تخمِ دل از آب و گل بے نگاہی از خد و ندانِ دل

اندر این عالم نیز زی باخسے

تانیسا ویزی بدامانِ کسے!

در اسرار شریعت

نکتہ از پیروم آموختم خویش را در حرف او واسختم
 'مال را گر بہر دین باشی حمل' (روی) نعم مال صالح گوید رسول
 گر نداری اندر این حکمت نظر تو غلام و خواجہ تو سیم و زر
 از تہی و ستاں کشاد امتاں از چنین منعم فساد امتاں
 جدت اندر چشم او خوار است و بس کنگی را او خریدار است و بس
 در نگاہش ناصواب آمد صواب ترسد از ہنگامہ ہائے انقلاب

نعم مال صالح: حدیث نبوی، مطلب یہ ہے کہ اگر مال دولت
 دینی امور پر خرچ کرنے کے لئے جمع کیا جائے، تو وہ مال صالح ہے۔

خواجہ نان بندہ مزدور خورد آبروئے دختِ مزدور برد

در حضورش بندہ می نالہ چو نے بر لب او نالہ ہائے پے بہ پے

نے بجامش بادہ نے در سبوت کاخ ہا تعمیر کرد و خود بکوست

اے خوش آں منعم کہ چوں دریش بست

در چنین عصرے خدا اندیش بست

تا ندانی نکتہ اکلِ حلال بر جماعت رستن گرد و بال

آہ یورپ زیں مقام آگاہ نیست چشم او بنظر بنور اللہ نیست

اونداند از حلال از حرام حکمتش خام است و کارش ناتمام

بنظر بنور اللہ: تبلیغ ہے حدیث نبوی کی طرف جس کا مطلب

یہ ہے کہ مومن اللہ کے نور سے دیکھتا ہے۔

اُمّتے برائے دیگر چرد	وانہ این می کار و آن حاصل برد
از ضعیفان نال ربودن حکمت است	از تن شان حال ربودن حکمت است
شیوہ تہذیب نو آدم درستی است	پردہ آدم درستی سوداگری است
این بنوک این فکر چالاک یہود	نور حق از سینه آدم ربود

تاتہ و بالانہ گرد و این نظام

والش تہذیب دین سودائے خام

آدمی اندر بہان خیر و شر	کم شناسد نفع خود را از ضرر
کس نہ اندر زشت و خوب کا چسیت	جادہ ہموار و ناہموار چسیت

بنوک : بنک کی جمع ، عربوں نے اس انگریزی لفظ کو

معرب کر لیا ہے ۔

شرع بر خیزد ز اتمام حیات	روشن از نورش ظلام کائنات
گر جہاں داند صرامش را حرام	تا قیامت بچتہ ماند این نظام
نیست این کار فقہیان اے سپر	بانگایے دیگرے اور انگ
حکمش از عدل است تسلیم و رضا	بیخ او اندر خمیر مصطفیٰ است
از فراق است آرزو ہا سینہ تاب	تو نمائی چوں شود او بے حجاب
از جدائی گرچہ جاں آید بلب	وصل او کم جو رضائے او طلب
مصطفیٰ داد از رضائے او خبر	نیست در احکام دین چیزے دگر
تختِ جم پوشیدہ زیر پوریا است	فقر و شاہی از مقاماتِ ضیاست
حکیم سلطان گیر و از حکمش منال	روزِ میدان نیست روزِ قیل و قال

اعلاق : جمع عمق، گہرائی

تا توانی گردن از حکمش میبچ تا نہ چید گردن از حکم تو بیچ

از شریعت احسن التقویم شو

وارث ایمان ابراہیم شو

پس طریقت چیست ای الاصفی شرع را دیدن بہ اعماق حیا

فاش می خواہی اگر اسرار دین جز بہ اعماق ضمیر خود مبین

گر نہ بینی، دین تو مجبوری است ای چنین دین از خدا مجبوری است

بندہ تافق را نہ بیند آشکار بر نمی آید ز جبر و اختیار

تو یکے در فطرت خود غوطہ زن مرد حق شو بر ظن و تخمین متن

احسن التقویہ: تبلیغ ہے آیہ قرآنی کی طرف، جس کا مطلب

یہ ہے کہ وجود انسانی کی ساخت نہایت احسن طریق پر ہوئی ہے۔

تا به بینی زشت و خوب کا چسبیت	اندر این نه پرده اسرار چسبیت
هر که از ستر نبی گیرد نصیب	هم به جبریل این گردد قریب
اے کم می نازی به قرآن عظیم	تا کجا در حبه رمی باشی مقیم
در جہاں اسرار دین را فاش کن	نکته شرع مبین را فاش کن
کس نگردد در جہاں محتاج کس	نکته شرع مبین این است پس
مکتب و ملا سخن با ساختند	مومنان این نکته را شناختند
زنده قوے بود از تاویل مُرد	آتش او در خمیر او فُرد
صوفیان با صفا را دیده ام	شیخ مکتب را نگو سنجیده ام
عصر من سنجیده ام ہم آفید	آنکه در قرآن غیب را ز خود ندید
هر یکے دانائے قرآن و خبر	در شریعت کم سواد و کم نظر

عقل و نقل افتادہ در بند ہوں منبرِ شاں منبرِ کاک است پس

زیرِ کلیماں نیست امید کشود آستینِ بابے پدِ بیضا چہ سود

کارِ اقوام و ملل ناید درست

از عملِ بنما کہ حق در دست تست

منبرِ کاک : کاک ایک قسم کی چھوٹی سی روٹی ہے۔ منبرِ کاک اس چوٹی

میز کو کہتے ہیں جس پر نان بائی روٹی رکھ کر بیچتا ہے۔

اشکے چند برافتراق ہندیاں

اے ہمالہ! اے اٹک! اے روڈ گنگ	زسین تا کہ چناں بے آب و رنگ
پیر مردان از فراست بے نصیب	نوجواناں از محبت بے نصیب
شرق و غرب آزاد و مانچیر غیر	خشتِ ماسرہ مایہ تعمیر غیر
زندگانی بر مراد دیگر اں	جاوداں مرگ است نے خواب گہاں
نیست ایں مرگے کہ آید ز آسماں	تخمِ اومی بالذرا اعماقِ جاں
صیداو نے مردہ شو خواہد نگور	نہ ہجوم دوستان از نرزد و دور
جامہ کس در غم او چاک نیست	دوزخِ او آں سوئے افلاک نیست
در ہجوم روزِ شر اورا محو	ہست در امروز او فردائے او

مردہ شو: غسل دینے والا

ہر کس جادو نہ کشتیں این چارو
 پیش حق آں بندہ را برین چہ سو
 اٹے کڑا آرزو نیست نہ خورد
 نقش او را فطرت از گیتی ستود
 اعتبار تخت و تاج از ساحری است
 سخت چیں سنگ این حاج از ساحری
 درگذشت از حکم این سحر میں
 کافری از کفر و دینداری نہیں
 فتنہ ہائے کمنہ باز انگیختند
 ہندیان با یک دگر او بختند
 تا فرنگی قومے از مغرب زمین
 ثالث آمد در نزاع کفر و دین
 کس نداند جلوه آب از سراب

انقلاب کے انقلاب کے انقلاب!

اسے تراہر لحظہ فکر آب و گل
 از حضور حق طلب یک زندہ دل
 آشنایش گر چہ در آب و گل است
 نہ فلک سرگشته را این یک دل است

تنانہ پنداری کہ از خاک است او	از بندگی ہائے افلاک است او
ابن جہاں اور احمریم کوئے دوست	از قبائے لالہ گیر بوئے دوست
ہر نفس باروزگار اندر ستیز	سنگ رہ از ضربتِ اوریز ریز
آشنائے مہر و دار است او	آتشِ خود را نگہدار است او
آبِ بھوے و بحرِ بادار و بہر	می دہد جویش ز طوفانے خبر
زندہ و پایندہ بے نانِ تنور	میر داس ساعتِ گہر و بے حضور
چوں چراغِ اندر شبستانِ بدن	روشن ازوے خلوت و ہمِ انجمن
ابنِ جنینِ دلِ خود نگر اللہ مست	جُز یہ درویشی نمی آید بدست

اے جواں دامنِ او حکمِ بگیر

در غلامی ز ادم آزاد مگیر

سیاسیاتِ حاضرہ

می کند بندِ غلامان سخت تر	حریت می خواند اورا بے بصر
گر می آید گامہٴ جمہور دید	پرده بر روی ملکیت کشید
سلطنت را جامع اقوام گفت	کار خود را پختہ کرد و خام گفت
در فضائش بال و پر توان کشود	با کلیدش هیچ در نہ توان کشود
گفت با مرغِ قفس "اے درمند	آشیاں در خانہ صبا و بند
ہر کہ ساز و آشیاں در دست مرغ	اوند باشد ایمن از شاہین و چرخ
از فسولش مرغ زیرک دانہ مست	نالہ ہا اندر گلوئے خود شکست
حریت خواہی بیچاکش میفت	تشنہ میرو بر نم تا کش میفت

الحذر از گرمی گفتار او الحذر از حرفِ پسدادار او

چشمِ ہا از سرمہ اش بے نور تر بندہ مجبور از و مجبور تر

از شرابِ سا تلکینش الحذر از قمارِ بدشینش الحذر

از خودیِ قافل نہ گرد و مردِ حُر حفظِ خود کن چہ افیونش مخور

پیشِ نسرِ عوناں بگو حرفِ کلیم

تا کہ نہ ضربِ تو در یارِ دو نیم

داغِ از رسوائیِ ایں کارواں در امیرِ او ندیدم نورِ جاں

تنِ پرست و جہاہِ مست و کم نگہ اندرونش بے نصیبِ زلالِ الہ

در سیمِ زاد و کلیسا را مریدِ پردہِ ناموسِ ما را بر درید

پہلو دار: ایسی بات جس کے کئی معانی نکل سکتے ہوں۔ سا تلکین: پیالہ

سینہ او از دل روشن تھی است	دامن او را گرفتن اہلبی است
صید آہو با سگ کورے نہ کرو	اندیں رہ تکیہ بر خود کن کہ مرد
دل بہ غیر اللہ داد از خود گست	آہ از قومے کہ چشم از خوشیست
کوہ کاہی کرد باد اورا بہر د	تا خودی در سینہ ملت بہر د
از بطون او سلمائے نژاد	گر چہ دارد دلالی اندر نہاد
آنکہ لرزد از سجود او زمین	آنکہ بخشد بے یقیناں را قیاس
آنکہ از خوشی بر وید لا الہ	آنکہ زیر تیغ گوید لا الہ
در حرم صاحب ولے باقی نماند	آں سرور آں سوز مشتاقی نماند
تا کجا باشی بہ بند اہرمن	اے مسلمان اندیں دیر کہن
کس نیاید بے نیاز نیم شب	بہر باتوفیق ولّت در طلب

ز بسبتن تا کہ بہ بحر اندر چرخس

سخت شو چوں کوہ از غبطِ نفس

گر چہ دانا حالِ دل با کس نگفت از تو درو خوش نتوانم نہفت

تا غلام در غلامی زادہ ام ز آستانِ کعبہ دور افتادہ ام

چوں بنامِ مصطفیٰ خوانم درود از خجالت آبِ می گردود وجود

عشق می گوید کہ "لے محکوم غیر سینہ تو از بتاں مانسدِ دیر

تا نداری از محمد رنگ و بو

از درودِ خود میبالا نام او

از قیام بے حضورِ من پیرس از سجود بے سرورِ من پیرس

جلوہ حق گر چہ باشد یک نفس قسمتِ مردان آزاد است داس

مرفے آزاوے چو آید در سجود در طوافش گرم رو چرخ کبود
 ماغلاماں از جلالتش بے خبر از جلال لازوالش بے خبر
 از غلامے لذتِ ایماں مجو گرچہ باشد حافظِ قرآن مجو
 مومن است پیشہ او آذری است دینِ عرفانش سراپا کافری است
 در بدن داری اگر سوزِ حیات هست معراجِ مسلمان در صلاوت
 ورنہ داری خونِ گرم اندر بدن سجده تو نیست جز رسمِ کهن

عبید آزاواں شکوہ ملک دیں

عبید محکوماں ہجومِ مومنین!

هست معراجِ مسلمان الخ: بتلیح حدیث حضور رسالت مآب کی طرف، جس کا
 مطلب یہ ہے کہ نماز معراج ہے مرد مومن کے لئے۔

حرفے چند با اُمت عربیہ

اے درو وشت تو باقی تا ابد نعرۂ لا قیصر و کسریٰ کہ زد؟
 در جہانِ نرزد و دور و دیر و زود اولین خوانندۂ قرآن کہ بود؟
 زمرِ الا اللہ کرا آہِ سخت؟ ایں چراغِ اوّل کجا افروخت؟
 علم و حکمت ریزۂ از خوانِ کسیت؟ آیۂ فاصبحتمہ اندر نشانِ کسیت؟
 از دمِ سیراب آن امّی لقب لالہ رُست از ریگ صحرائے عرب

لا قیصر و کسریٰ: تبلیغ ہے مشہور حدیث کی طرف ہلاک
 کسریٰ قیصر فلا قیصر بعد الخ
 فاصبحتمہ: تبلیغ ہے آیۂ قرآنی کی طرف فاصبحتمہ
 بنعمتہ اخوانا -

سُورَتِ پُرورہ آغوشِ اوست	یعنی امروزِ ارم از دوشِ اوست
اودے در سپیکرِ آدم نهاد	اوقاب از طلعتِ آدم کشاد
ہر خداوندِ کن را اوشکست	ہر کن شاخ از ہم اوغنجہ بست
گرمی ہنگامہ بدرِ حسین	حیدرِ صدیق و فاروقِ حسین
سطوتِ بانگِ صلواتِ اندر برد	قراءتِ الصَّفَّاتِ اندر برد
تبغِ ایوبی نگاہِ بایزید	گنجہائے ہر دو عالم را کلید
عقلِ دلِ راستی از یک جامِ مے	اختلاطِ ذکر و فکرِ روم و رے

الصَّفَّاتِ: سورۃ قرآن کا نام ہے۔

ایوبی: سلطان صلاح الدین ایوبی رحمۃ اللہ علیہ

بایزید: حضرت بایزید بسطامی مشاہیر اولیائے امت سے ہیں۔

روم و رے: یعنی حضرت جلال الدین رومی اور امام فخر الدین رازی۔

علم و حکمت شرع و دین، نظم امور اندرونِ سینه دل با ناصبور
 حسنِ عالم سوزِ الحما و تاج آنکہ از قدوسیاں گیر و خراج
 ایں ہمہ یک لحظہ از اوقاتِ استیاست یک تجلی از تجلیاتِ اوست
 ظاہرش ایں جلوہ ہائے ولفروز باطنش از عارفان پنهان بہنوز

’حمد بے حد مر رسول پاک را‘

’آنکہ ایمان داد و مشتِ خاک را‘ (زادِ عطار بہ تغیرِ لفظی)

حق ترا بزاں نراز شمشیر کرد سارِ بیاں را را کپِ نقیب کرد
 بانگِ تکبیر و صلواتِ صحرابِ ضرب اندراں غوغا کشادِ شرق و غرب
 اے خوش آں مجذوبی و دلِ بردگی آہِ نیشِ دلِ گیسری افسردگی
 کارِ خود را امتثالِ پروند پیش تو ندانی قیمتِ صحرائے خویش

اُمّتے بودی اُمم گر دیدم	بزم خود را خود زہم پاشیدم
ہر کہ از بندِ خودی وارست، مُرد	ہر کہ با بگائگان پیوست، مُرد
آہنجہ تو با خویش کردی کس نکرد	روح پاکِ مصطفیٰ آمد بدرد!
اے زافسونِ فرنگی بے خبر	فتنہ ہا در آستینِ او نگہ
از فریبِ او اگر خواہی اماں	اشتراکش را ز حوضِ خود براں
حکمتش ہر قوم را بے چارہ کرد	وحدتِ اعرابیاں صد پارہ کرد
تا عرب در حلقہء دامنش فتاد	آسماں یک دم اماں اورا نداد
عصرِ خود را بنگر اے صاحبِ نظر	در بدنِ باز آفسیریں روحِ عمرہ
قوتِ از جمعیست دینِ مبین	دیں ہمہ عزم است اخلاصِ یقین
تا ضمیرش را ز دامنِ فطرت است	مرد صحرا پاسِ بیانِ فطرت است

از ہم پاشنیدن : پراگندہ کرنا۔

از طلوعش صد هزار انجم غروب	ساده و طبعش عیار زشت و خوب
خیمه را اندر وجود خویش زن	بگذر از دشت و در و کوه و دمن
ناقه را سرده بمیدان شتیز	طبع از باد بسیار کزده تیز
مستی او از مع گلغام تست	عصر حاضر زاده ایام تست
اولین محرم او تو بوده	شارح اسرار او تو بوده
شاهدی گردید بے نام و فنگ	تابه فرزندی گرفت او را فنگ
کج خرام شوخ و بے دین است او	گرچه شیرین است و نشین است او

مرد صحرا! پخته تر کن خام را

بر عیار خود بزنی ایام را

پس چہ باید کروائے اقوام شرق

آدمیت زارنا لید از فرنگ	زندگی ہنگامہ برچید از فرنگ
پس چہ باید کروائے اقوام شرق؟	باز روشن می شود ایام شرق
در ضمیرش انقلاب آمد پدید	شب گذشت آفتاب آمد پدید
یورپ از شمشیر خود بسمل فتاد	زیر گردوں رسم لا دینی نہاد
گر گے اندر پوستین برہ	ہر زماں اندر کسین برہ
مشکلات حضرت انساں از دست	آدمیت را غم نہنساں از دست

وز گاہش آدمی آب و گل است

کاروان زندگی بے منزل است

رسم لا دینی: یعنی نظام امور ریاستی میں دین سے بے تعلق ہو جانا۔

ہر چہ می بینی ز انوار حق است	حکمتِ اشیا ز اسرار حق است
ہر کہ آیاتِ خدا بیند صحر است	اصلِ این حکمتِ حکمِ انظر است
بندۂ مومن از وہبِ سر و زتر	ہم بہ حالِ دیگران دل سوز تر
علمِ چون روشن کند آب و گلش	از خدا تر سندانہ تر گرد و دلش
علمِ اشیا خاکِ مارا کیمیاست	آہ! در افرونگِ تاثیرش جداست
غفل و فکرش بے عیار خوب و بدست	چشمِ او بے نم، دلِ او سنگ و بدست
علمِ از و رسواست اندر شہر و بدست	جبرئیل از صحبتش ابلیس گشت
دانشِ افرنگیاں تیغے بدوش	در ہلاکِ نوعِ انسانِ سخت کوش

حکمِ انظر: تبلیغ ہے آیہ قرآنی کی طرف فَاالنْظُرْ اِلٰی الْاٰیٰتِ کَیْفَ
خَلَقْتُ یعنی نظامِ فطرت کا بنورِ مطالعہ کرو۔

با خصال اندر جهان خیر و شر در نسا زدستی و علم و ہنر
 آہ از آفرنگ و از آئین او آہ از اندیشہ و لادین او
 علم حق را ساحری آموختند ساحری نے کافری آموختند
 ہر طرف صد فتنہ می آرد نفیر تیغ را از پنجبہ رہزن بگیر
 اسے کہ جاں را بازی دانی ز تن سحر اس تہذیب لادینے شکن
 روح شرق اندر تنش باید وید تا بگرد و قفل معنی را کلید
 عقل اندر حکیم دل یزدانی است

چون ز دل آزاد شد شیطان است

زندگانی ہر زمان در کش مکش عبرت آموز است احوال حبش
 شرع پو رہیب بے نزاع قیل و قال برہ را کرد دست برگہاں حلال

نفیر آوردن : ہجوم کرنا۔

نقش نواند رہاں باید نہاد از کفن دزدان چہ امید کشاد

در جینو اچسیت غیر از مکر و فن صید تو این بیش و آل پنجرین!

نکتہ ہا کو می نہ گنجد در سخن

یک جہاں آشوب یک گیتی فتن!

اے اسیر رنگ پاک از رنگ شو مومن خود کافر از رنگ شو

رشتہ سود و زیاں در دست تست آبروئے خاوراں در دست تست

ایں کہن اقوام را شیرازہ بند رایت صدق و صفا را کن بلند

اہل حق را زندگی از قوت است قوت ہر ملت از جمعیت است

راے بے قوت ہمہ مکر و فسوں

قوت بے راے جہل است و جنوں

سوز ساز و در دواغ از آسب است	هم شراب هم ایام از آسب است
عشق را ما و لبری آموختیم	شیوه آدم گری آموختیم
هم هنر هم دین ز خاک خاور است	ریشک گردن خاک پاک خاور است
و نمودیم آنچه بود اندر حجاب	آفتاب از ما و ما از آفتاب
هر صدف را گوهر از نیسان باست	شوکت هر کس از طوفان باست
روح خود در سوز بلبل دیده ایم	خون آدم در رگ گل دیده ایم
فکر ما جو یائے اسرار وجود	ز نخستین زخمه بر تار وجود
داشتیم اندر میان سینه داغ	بر سر راهی نهادیم این چسپ داغ
ای این دولت تهنید دین	آل بدیع با بر آراز استین
خیز و از کار اُمم بکش گره	نشه افرونگ را از سر بنه

نقشے از جمعیت خاور فلکن

واستان خود را ز دست اهرمن

دانی از افرنک و از کار فرنگ	تا کجا در قید ز نای فرنگ
زخم از و شتر از و سوزن از و	ما و جوئے خون و امید ز نو
خود بدانی بادشاهی قاهری است	قاهری و عصر ما سوداگری است
تخنه دکان شریک تخت قناج	از تجارت نفع و از شاهی خراج
آں جہاں بانے کہ ہم سو اگر است	برز بانش خیر و اندر دل شر است
گر تو میدانی حسابش را درست	از حرکتش نرم تر کمر پاس تست
بے نیب از از کار گاہ او گذر	در زمستان پوستین او مخز
کشتن بے حرب ضرب آیین است	مرگمادر گردش ماشین است

بوریا ئے خود بہ قالینش مدہ	بیزق خود رایہ فرزینش مدہ
گوہر شرف دارہ و درلش لگست	مشک این سوداگر از ناف لگست
رہزن چشم تو خواب مخلص	رہزن تو رنگ و آب مخلص
صدگرہ افکندم و کار خویش	از قماش او کم و ستار خویش
ہوشمندے از خم او مے نخورد	ہر کہ خورد اندر ہمیں میخانہ مرد
وقت سودا خند خند و کم فروش	ماچہ طفلانیم و او شکر فروش
محرم از قلب و نگاہ مشتری است	یارب این سحر است یا سوداگری است
تا جبران رنگ و بوبر و ند سود	ما خریداران ہمہ کور و کبود
آسپہ از خاک تو ترست ای مرد مجر	آں فروش آں ہیوش و آں بخور

بیزق، فرزین: پیادہ، وزیر (اصطلاحات شطرنج) تف دار: عیب دار

آن نکو بیناں کہ خود را دیدہ اند خود گیم خویش را با فیدہ اند
 اے زکارِ عصرِ حاضرِ بے خبر چرب دستیہائے یورپ را نگر
 قالی از ابریشم تو ساختند باز او را پیش تو انداختند
 چشم تو از ظاہرِش افسوں خورد رنگ و آب او ترا از جا برد
 و اے آن دریا کہ محوش کم تپید
 گوہرِ خود را از غواصاں خرید

چرب دستی: کاریگری

قالی: قالین

در حضور رسالت مآب

شب سہ پہل ۱۹۳۶ء کے روزِ اقبالِ محبوبِ یالِ بومِ سید احمد خاں رحمۃ اللہ علیہ
در خواب دیدم فرمودند کہ از علالتِ خویش در حضورِ رسالتِ مآبِ عرض کن

لے تو مایچا رگاں را ساز و برگ	وارہاں ایں قوم را از ترسِ مرگ
سختیِ لات و مناتِ کمنہ را	تازہ کردی کاشتِ کمنہ را
در جہانِ ذکر و فکرِ انس و جان	توصلوتِ صبحِ توبانگِ اذان
لذتِ سوز و سوزِ ازلِ الہی	در شبِ اندیشہ نورِ ازلِ الہی
نے خدا ہا خستیم از گا و خر	نے حضورِ کاہنِ افگندہ سر
نے سجدے پیشِ محبوبانِ پیر	نے طوافِ کوشکِ سلطانِ میر
ایں ہمہ از لطفِ بے پایانِ تست	فکرِ ما پرورہ احسانِ تست

ذکر تو سرمایہ ذوق و سرور	قوم را دار و بہتر اندر غیور
اے مستام و منزل ہر راہرو	جذبِ تو اندر دل ہر راہرو
سازِ ما بے صوت گردید آہنچاں	زخمہ برگ ہائے او آید گراں
در عجم گردیدم و ہم در عرب	مصطفیٰ نایاب و ارزاں بولہب
ایں مسلمان زادۂ روشن و ماغ	ظلمتِ آبا و ضمیرش بے چراغ
در جوانی نرم و نازک چوں حریر	آرزو در سینہ او زود میر
ایں غلام ابنِ غلام ابنِ غلام	حریتِ اندیشہ او را حرام
مکتب ازو سے جذبہ دین در بو	از وجودش ایں قدر دائم کہ بو
ایں زخود بیگانہ ایں مستِ فنک	نانِ جومی خواہد از دستِ فنک
نانِ خرید ایں فاقہ کشن یا جانِ پاک	داد ما را نالہ ہائے سوزناک

دانشیں مانند مرغانِ سراسر است	از فضائے نیلگون نا آشناست
شیخِ مکتب کم سواد و کم نظر	از مقامِ او نداد اور اخیر
آتشِ فسرنگیاں بگداختش	یعنی ایں دوزخِ دگرگوں ساختش
مومن و از مرزِ مرگ آگاہ نیست	دش لاغالب الا اللہ نیست!
تبادلِ او در میانِ سینہ مرو	می بیند شد مگر از خوابِ خورد
بہر یک نانِ شتر لا و نعم	منتِ صد کس برائے یک شکم
از فرنگی می خرد لات و منات	مومن و اندیشہ او سو منات
قہ باذنی گوئے اور از زندہ کن	درویشِ اللہ ہو را زندہ کن

لاغالب الا اللہ: یعنی اللہ کے سوا کوئی غالب نہیں۔

قہ باذنی: یعنی اٹھ میرے حکم سے۔

ماہرہ افسونی تہذیبِ عرب کشتہ افرنگیاں بے حرب و ضرب
تو از ان قومے کہ جامِ او شکست و انما یک بندہ اللہ مست
ہمسلماناں باز بیند خویش را
از جہانے برگزیند خویش را

شہر سوارا ایک نفس در کش غلّاں حرف من آسان نیاید بربزبان
آرزو آید کہ ناید تا بہ لب ؟ می نہ گرد و شوق محکومِ ادب
آں بگوید لب کشاے در مہند این بگوید چشم بکش لب بہ بند
گرد تو گرد حیریم کائنات از تو خواہیم یک نگاہ التفات
ذکر و فکر و علم و عرف نام توئی کشتی و دریا و طوفانم توئی
آہوئے زار و زبون و ناتواں کس بہ فتر اکم نہ بست اند جہاں

اے پناہ من جبریم کوئے تو

من بامیدے مریدم سوئے تو

آں نوادر سینہ پروردن کجا وز دے صد غنچہ واکردن کجا

نغمہ من در گلوئے من شکست شعلہ از سینہ ام بیرون نجست

درفس سوزِ جگر باقی نہ ماند لطفِ قرآنِ سحر باقی نہ ماند

نالہ کومی گنجہ در ضمیر تا کجا در سینہ ام ماند اسیر

یک فضائے بے کراں می بایش

وسعت نہ آسمان می بایش

آہ زان در دے کہ در جان تن است گوشہ چشم تو داورے من است

درفس از باد و اہ جان زار تلخ و بویش بر مشام ناگوار

کار میں بیمار نہ توں برد پیش من چو طفلان نالم از دوائے خویش
 تلخی اور افسوسم از شکر خندہ یاد لب بدوزد چارہ گر
 چوں بصیری از تومی خواہم کشود تا من باز آید آن روز کے کہ بود
 مہر تو بر عاصیاں افزوں ترست و خط آنجستی چو تہر مادر است
 با پرستاران شب دامن تنیز باز روغن در چرخ من بریز
 اے وجود تو جہاں را نو بہار پر تو خود را در یخ از من مدار
 خود بدانی قدر تن از جہاں بود (روی) قدر جہاں از پر تو جاناں بود
 تاز غیر اللہ نہ دارم ہیچ امید یا مراں شمشیر گرواں با کلید

بصیریؒ: مشہور عربی قصیدہ بردہ کا مصنف، یہ قصیدہ حضور ﷺ کی
 نعت میں ہے۔ روایت ہے کہ بصیریؒ کا قصیدہ بارگاہ نبویؐ میں مقبول
 ہوا اور مصنف کو فالج کی بیماری سے نجات ملی۔

فکرِ من و رفہم دیں چالاک و چست تخم کر داسے ز خاکِ من نہ رست

تیشہ ام را تیز تر گر دال کہ من مخنتے دارم فنون از کوہ کن

مومنم از خویش تن کا فر نیم

بر فسانم زن کہ بدگو ہر نیم

گر چہ کشت عمر من بے حال است چیز کے دارم کہ نامِ او دل است

دائرش پوشیدہ از چشمِ ہماں کز ستم شبِ بیز تو دار و نشان!

بندہ را کو نخواہد ساز و برگ زندگانی بے حضورِ خواہ مرگ!

اے کہ دادی گرد را سوزِ عرب بندہ خود را حضورِ خود طلب

بندہ چوں لالہ داسے در جگر دوستانش از غمِ او بے خبر

بندہ اندر جہاں نالاں چوں نے تفتہ جاں از لغتہ ہائے پے پہ پے

در بیا یاں مثل چرب نیم سوز کارواں بگذشت من سوزم ہنوز
 اندرین دشت درے پہناویے بوکہ آید کاروانے دیگرے

جاں زہجوری بسالہ در بدن

نالہ من وائے من اے وائے من!

५३५१
१०

८९१५०१००

This book is due on the date
last stamped. A fine of 1 anna
will be charged for each day the
book is kept over time.

22/11/1911

10/11/11

مرکز ملی

١٩١٥/٥٥

42
Date

No.

Date _____

No.

1105